

globalna daća solara u početku je bila manja, a kasnije je, padanjem akče, postepeno povećavana, kao i druge dažbine. Godine 1603 iznosila je 82 akče — kako se vidi iz carskog fermana iz te godine⁸³. Osim toga, solari su imali i prihode od soli. Koji je dio od proizvedene soli pripadao solarima, a koji državi, dokumenti nam, kako smo spomenuli, ništa ne kazuju. Ali, nema sumnje u to da su solari proizvedenu so na neki način dijelili sa državom. Osmanska država nije nigdje, ni u rudnicima ni u solanama, poduzimala proizvodnju u vlastitoj režiji, pa prema tome ne može se u tom smislu uopće govoriti o platama solara. Šta više, činjenice govore da su i solari i rudari davali državi samo određeni dio proizvodnje, dok je drugi dio ostajao proizvođačima. Cjelokupna proizvodnja bila je prepuštena privatnoj inicijativi, samo su kadije nadzirali proces proizvodnje, a zajedno sa finansiskim organima, eminima i nazirima, vršili su strogu kontrolu nad proizvedenim produktima. U rudnicima srebra i olova u Srebrenici i Sasama u XVI v. državni prihod se sastojao od ušura proizvedene srebrene rudače, od procenta koji se naplaćivao prilikom prečišćavanja rudače u kalhani, i od procenta kovnice, dok je sve ostalo pripadalo samim proizvođačima⁸⁴. Koliko je iznosio taj ušur nije ni u kanun-nami o spomenutim rudnicima, kao ni na bilo kojem drugom mjestu precizirano. U srednjovjekovnom rudarskom pravu iznosio je 1/8, a od 7/8 uzimala se 1/9 za kovanje, dok je po mišljenju Jirečeka ušur iznosio 1/10⁸⁵. Osmanska država, ne samo što općenito nije poduzimala proizvodnju u vlastitoj režiji, nego je redovito i pravo pobiranja svih prihoda izdavala pod zakup, da bi tako što prije došla do novca, bez obzira na to što su ti prihodi bili time umanjeni za iznos koji je ostajao zakupniku. U tuzlanskim solanama u XVI v. država je, kako smo vidjeli, u prvo vrijeme zadržavala samo jedan dan u sedmici, dok je ostalih šest dana proizvodnje pripadalo samim solarima.

Iako nam izvori ništa ne govore o platama grbaljskih solara, neće biti teško odgovoriti i na to pitanje, jer imamo sigurnu analogiju u poljičkim solanama, o kojima ćemo govoriti. I jedne i druge solane bile su carski has isto kao i njihove nahije, koje su imale iste privredne grane: stočarstvo i voćarstvo (grožđe i smokve). I jedno i drugo stanovništvo plaćalo je filuriju, dok su solari, i u jednoj i u drugoj nahiji, jednako bili povlašćeni u pogledu svojih dažbina. Prema tome, nema razloga da bi se grbaljska solana ma čime trebalo da razlikuje od poljičkih solana. A kako ćemo vidjeti u poljičkim solanama je polovinom XVI v. solarima pripadala jedna trećina od cjelokupne proizvodnje soli, dok su državnoj blagajni ostajale dvije trećine. Ako je isti režim vladao i u grbaljskoj solani, onda nam je poznat kapacitet ove solane. Ako je državni godišnji prihod iznosio 16.239 muzura, solarima je ostajalo 8.119,50 muzura soli, a godišnji kapacitet solane iznosio je 24.358,50 muzura ili 1.023.057 oka soli. Podjelimo il iznos od 8.119,50 muzura na cca 300 solara, onda bi

⁸³ Spomenik CV, 79.

⁸⁴ Kanuni i kanun-name, 114, 115; Tapu-defteri br. 260 i 83.

⁸⁵ Skarić, Staro rudarsko pravo i tehnika, 39.

svaki solar u sezoni zaradio po 27 muzura ili 1.135 oka soli. Ako je pak radna sezona trajala četiri topla mjeseca, a cijena po muzuru iznosila 12 akči, onda bi nadnica solara u novcu iznosila oko 2,50 akče. Kako je rad solara bio naporan, jer se iz dokumenata vidi da se radilo i dan i noć, dnevnicica solara bila bi relativno mala pogotovo ako je uporedimo sa dnevnicom majstora u ovoj solani, koja je 1615 iznosila 14 akči, a 1635 g. 20 akči⁹⁶. I tada je u defterima, kako smo vidjeli, muzur soli računat po 12 akči, iako se cijena soli na skelama već do 1574 stalno povećavala, a do 1597 iznosila je 55 akči po muzuru, dakle, za 23 godine povećala se za 4,5 puta⁹⁷.

Grbaljske solane protezale su se na širokom području prema granici Kotara, i sastojale su se od više radilišta tj. više solana, jer bi inače teško bilo zamisliti rad 300 solara na jednom mjestu. Oko polovinu obalskog područja Kotorskog zaliva držali su Mlečani, i to prostor od Perasta do Kotora, kao i prostor između Kotora i Tivta. Još su držali Budvu i Paštroviće, ali teritorijalno ih je razdvajao Grbalj od ostalih mletačkih posjeda. Sa Kotoranima je dolazilo do čestih sporova oko grbaljske solane još od prvih dana turske vlasti u Grblju. O tome nam govori već spomenuti arz novskog kadije Džemala, sina Džemalova poslije 1503. »Kada je došla carska zapovijed Firuz-begu da popravi Crnojevića solane, Kotorani su neke dijelove ovih solana uzeli, govoreći da su to despotove solane, pa je nastao oko toga spor. Firuz-beg nije u potpunosti sproveo carsku zapovijed, jer nije popravio sve solane koje su se nalazile unutar dokazanih turskih granica, pa je poslije opet nastao spor sa Kotoranima koji su prisvajali neka zemljišta uz ove solane i između solana, a koja su (zemljišta) bila prikladna za solane. Štaviše, Kotorani uzurpiraju više njiva grbaljskih sela, govoreći da su zemlje ispod solana njihove. Tako je nastao veliki spor. Kako se iz sinor-name (dokumenta o razgraničenju), koju je Firuz-beg poslao Porti, jasno vidi da su upisana zemljišta unutar upisanih granica, to se Visokoj Porti podnosi ovaj izvještaj⁹⁸. Ovaj dokumenat nije datiran, ali, pošto je poznato da je skadarski sandžakbeg Firuz-beg 1503 izvršio razgraničenje između turskih i mletačkih oblasti na ovom području, to je svakako ovaj arz mogao nastati nešto poslije te godine. Mlečanima su mnogo smetale ove solane, pa su poslije Skender-bega Crnojevića mitom i poklonima uspijevali da od skadarskih sandžak-begova i crnogorskih vojvoda dobiju solane kod Kotora i sporna zemljišta poslije čega je rad u solanama bio obustavljen na račun što većeg uvoza mletačke soli u Crnu Goru i druge susjedne turske oblasti⁹⁹. Na tra-

⁹⁶ Hadžibegić, Turski dokumenti Grbaljske župe iz XVII st., Prilozi OIS I, 23—50.

⁹⁷ Cijena soli u Gabeli povećala se 1574 g. sa 12 na 15 akči, zatim na 24 i 30 i konačno prema temesuku gabelskog kadije Ahmeda, sina Mehmedova od 6—15 VI 1957 iznosila je 55 akči po muzuru. DAD, Acta Turcarum: A7/33a, 4598a, 1330, 1329, CII6/23a, B145/10a.

⁹⁸ DAD, Acta Turcarum 1437.

⁹⁹ Tomić, Politički odnos Crne Gore prema Turskoj, (1528—1684), Glas LXVIII, 15.

ženje Turske ta sporna zemljišta su Mlečani povratili Turcima poslije 1540.

U XVI i XVII v. svake godine u mjesecu maju po 15 dana i do 2.000 Crnogoraca zajedno sa Grbljanima radilo je na kuluku, čisteći Crnojevića solane, koje je trebalo prije početka sezone dovesti u red. Tako je izvijestio kotarski providur Leonardo Bollani 6 IV 1555 g¹⁰⁰. Isto je bilo i u XVII v. Kao i Bollani, pisao je 1614 g. o kuluku na ovim solanama kotarski vlastelin Marijan Bolica, dodajući da su nadzornu službu nad radom kulučara vršili emin i nazir novski¹⁰¹. Iz izvještaja providura Franceska Dolfina od 23 XI 1616, vidi se da je Mlečanima sakupljanje ljudi u ovalikom broju na domak Kotara uvijek bilo sumnjivo, pa je kotarski vojvoda sa svojim ljudima stalno stražario i držao konjicu u pripravnosti¹⁰². Premda je Kotar još ranije, kako je poznato, imao svoje solane, iz drugih izvještaja kotarskih providura se vidi da su Mlečani u XVII v. na ovaj trg uvozili so sa Krfa¹⁰³.

Iako je Grbaljska nahija u upravnom i sudskom pogledu pripadala Skadarskom, odnosno Crnogorskom sandžaku, grbaljska hasolana bila je pod upravom novskog mukata-emina i, prema tome, pripadala je hercegovačkom mukata-eminu, odnosno bosanskoj defterhani. Premda je, dakle, ova solana teritorijalno bila izvan područja Bosanskog i Hercegovačkog sadžaka, ona je kao carski haspadala u nadležnost bosanskog defterdara. Finansisku kontrolu u njoj gotovo redovito su vršili novski naziri, a oni su obično bili novski kapetani, age ili kadije. Ali sudsku vlast vršio je crnogorski kadija, koja je poč. XVII v. sjedio u Lješkopolju »i imao glavnu dužnost da se stara o sultanovim solilima u polju kotorskom«¹⁰⁴. Najviše sačuvanih isprava crnogorskog kadije odnosi se na posjedovne odnose i naplatu tapijskih pristojbi u ovoj nahiji¹⁰⁵. Isto tako emini i novski nazir rješavali su posjedovne odnose i naplaćivali tapiske pristojbe. Od grbaljskih emina spominju se poimence samo dvojica: Hasan (1624) i Omer (1708), dok je poznato nešto više nazira, i to novskih koji su bili nadležni kako za grbaljsku solanu tako i nahiju. To su: novski kapetan Mehmed (1615), Abdulkerim (1627—1630), Mehmed (1635), Mahmud-aga (1637), Mehmed-aga (1672). Spominje se i jedan »grbaljski nazir Rizvan-aga« (1683)¹⁰⁶.

Novski emini su katkada bili amaldari carskih prihoda u grbaljskoj solani i nahiji. Kako su to, ustvari, bila vojna lica, tj. novski kapetani ili age, oni su često sa velikom vojnom pratnjom dolazili u ovu nahiju radi ubiranja prihoda. Ti pohodi predstavljali su, ustvari, veliki teret za stanovništvo, jer je vojska ubiranjem zakupljenih prihoda oduzimala stanovništvu hranu, krmu, pa i novac. Katkada su i sami sandžakbezi, njihovi kajmekami i vojvode sa

¹⁰⁰ Isto, 20.

¹⁰¹ Isto, 21.

¹⁰² Gl. Stanojević, n. n., 55—63.

¹⁰³ I. Stjepčević, Kotor i Grbalj, Split 1941, 80; Gl. Stanojević, n. d., 59.

¹⁰⁴ Glas LXVIII, 21.

¹⁰⁵ Prilozi OIS I, 23—50.

¹⁰⁶ Isto, 48—9.

velikom pratnjom obilazili ovu nahiju i pod vidom raznih »poklona i globa« uzimali stanovništvu ovce, hranu i novac, i to kako od filuridžiskog stanovništva, tako i od solara, koji su bili oslobođeni svih nameta (avarizi-divanije i tekalifi-urfije). Ta pojava je uočljiva svuda već koncem XVI, a naročito u XVII v. kao posljedica finansijske krize i pomanjkanja opće discipline. Grbljani su se protiv tih postupaka često žalili. Tako je fermanom od 31 V 1603 eminima zabranjeno da čine nasilje u ovoj nahiji, a fermanom od 8 XII 1619 oštro se osuđuju postupci novskog »emina-zakupnika Memišaha«, koji sa pratnjom od 80 oružanih ljudi vrši nasilje i globi stanovništvo »koje danonoćno radi u carskim solanama«^{106a}. Odredbe istog i sličnog sadržaja ponavljaju se i 1631 i 1638 g¹⁰⁷.

Kako su novski naziri, a pokatkada i novski emini bili nadležni za grbaljsku polanu, i kako se so mogla prodavati samo na određenim trgovima, a nikakva spomena dosada nema o tome da se so grbaljske solane prodavala u samom Grblju, vjerovatno je da je sva so ove solane dopremana i prodavana na novskom trgu. Zato je u XVI v. so u Novom prodavana po 13 akči, dok je njena cijena u grbaljskoj solani, kako smo spomenuli, iznosila 12 akči po muziru. Ta razlika u cijeni između mjesta proizvodnje i novskog trga nastajala je usljed troškova prenosa.

IV

POLJIČKE SOLANE

Zaključenjem mirovnog ugovora sa Mlecima, 2 X 1540, Turci su u području između Omiša i Splita definitivno došli u posjed Poljičke župe, gdje je još od ranije postojalo više solana. One se spominju u avgustu 1413, kada se Splitska općina žalila na Poljičane da su im nepravедno oteli sela, posjede i solane¹⁰⁸. U ugovoru između Poljičana i Mletaka zaključenom u Splitu 29 I 1444, kojim su Poljica potpala pod mletačku vlast, u ovim solanama se kaže: »Šesnaest solina, što su s one strane rijeke Žrnovnice, darivaju se Poljičanima na njihovu upotrebu, ali im se pritom strogo zabranjuje prodavati strancima so, koju iz njih izvade, ako li prodadu, gube dobročinstvo milosti. Sve druge soline, zaseoci i zemlje, što su s ove strane međe Pećine, ostaju našem Gospodstvu«¹⁰⁹.

Iako je dosada o istoriji Poljica napisano više radova¹¹⁰ od kojih neki predstavljaju potpune monografije, kao I. Pivčevića, ipak

^{106a} Spomenik CV, 81.

¹⁰⁷ Isto, 79—84.

¹⁰⁸ I. Pivčević, Povijest Poljica, Split 1921, 23.

¹⁰⁹ A. Pavić, Prinosi povjesti Poljica, GZM XV, 1903, 96.

¹¹⁰ T. Erber, La contea di Poglizza, studio storico, Zadar 1886; F. Ivanišević, Poljica, Narodni koledar Matice Dalmatinske, 1898; A. Pavić, Prinosi povjesti Poljica, GZM XV, 1903, sv. 1, 2, 3 i 4; F. Ivanišević, Poljica, Zbornik za narodni život i običaje, VIII, 1903, 183—336; IX, 1904, 23—144; X, 1905, 11—307; I. Pivčević, Povijest Poljica, Split 1921; i drugi.

ni u jednom od tih radova nije korišćen bogat turski arhivski materijal, koji se danas nalazi u Kaptolskom arhivu u Splitu. Ovaj materijal se sastoji od 540 raznih turskih dokumenata iz XVI i XVII v., a odnosi se isključivo na Poljica¹¹¹. Zbog toga je turski period u ovim radovima nepotpun i fragmentarno prikazan, pa zato u njima i o solanama iz ovog vremena jedva nalazimo spomena. A. Pavić je u svom radu, istina, koristio i 33 turska dokumenta, koja se danas nalaze u Arheološkom muzeju u Splitu. On je spomenute isprave donio u prevodu, od kojih 13 fermana iz XVII v. a od ovih u pet su spomenute i solane¹¹². Međutim, ove isprave po svom sadržaju ne predstavljaju neku važnost za ovo pitanje, a i ono što je u njima rečeno, zbog slabog prevoda ostalo je nejasno. Zato za proučavanje ovog pitanja jedini izvor ostaje spomenuti turski arhivski fond Kaptolskog arhiva u Splitu.

Kao i sve druge solane, tako su i ove Turci, zajedno sa cjelokupnom Poljičkom nahijom, odmah po zauzeću proglasili carskim hasom. Iako se ranije u poljičkom primorju nalazilo više solana, kako je spomenuto, u turskim ispravama XVI i XVII v., međutim, spominju se samo dvije koje su nazivane Sita i Banska. O broju i nazivu ovih solana dosada se različito nagađalo. A. Pavić je spomenuta dva naziva u prevodu svojih turskih isprava čitao kao jedno: »Obitavaoci Poljice, koji pripada bosanskom državnom lenu Stevabanskoj(?) opredijeljeni su na red u memlehi (solani)«¹¹³. Na drugom mjestu naziva ih nešto drugačije; »Raja državnog lena Stevabanke, što spada bosanskoj blagajni...«¹¹⁴. I S. Bajraktarević, referišući o turskim dokumentima Kaptolskog arhiva i Arheološkog muzeja u Splitu, čitao je spomenuta dva naziva kao jedno i izvodio drugačiju etimologiju¹¹⁵. On je, uz izvjesnu rezervu, mislio da to ime treba čitati Strojatska ili Strojanska i poistovjetio ga sa Strožancem (Strojatska-Strojanac-Strožanac) na temelju toga što don Stipe Kaštelan kaže da je Strožanac nekadašnja poljička solana¹¹⁶. Međutim, nema sumnje da se ovdje radi o dvjema carskim has-solanama čiji su nazivi Sita i Banska. U više turskih isprava spomenutog arhiva, koje o ovim solanama govore, jasno stoji: »... carske has-solane u Poljičkoj nahiji zvane Sita i Banska«¹¹⁷. Iako se današnji lokalitet Sita nalazi na području Strožanca, gornja etimologija je posve pogrešna. Po čemu je druga solana nazvana Banska, nismo mogli utvrditi, jer danas ne postoji lokalitet u Poljicima pod takvim nazivom, a niti ga nalazimo u narativnim izvorima. Možemo samo napomenuti da postoji i danas u Poljicima prezime Banje, što bi, donekle, ukazivalo na naziv ove solane. Da se ovdje radi o dvije has-solane, vidi se i iz

¹¹¹ Split, Kaptolski arhiv, Ser. B. 491—494. (Turske isprave).

¹¹² GZM XV, 254, 428—30.

¹¹³ Isto, 254.

¹¹⁴ Isto, 429.

¹¹⁵ Ljetopis JAZ, LVII, 144; Starine JAZ, XLIV, 38.

¹¹⁶ S. Kaštelan, Povijesni ulomci iz bivše slobodne općine republike Poljica, Split 1940, 8.

¹¹⁷ »Havassı Humayun Policesi nahiyesinde Sita ve Banska nam memlehaleri«.

nedatiranog pisma bosanskog namjesnika, kojim naređuje kadiji (vjerovatno klišom) da zabrani eminima da »stanovnicima Poljica, koji plaćaju džizju prema defteru i rade u dvjema solanama (memle-hatejn) naplaćuje veću džizju protivno zapovjedi i defteru«¹¹⁸. Sigurno je i to da su se nalazile u blizini tvrđave Kamena — kako se vidi iz bujuruldije bosanskog valije datirane između 11 i 20 IV 1625: »Kršćanska raja carskog hasa nahije Poljice stanuje na kamenitom i oskudnom zemljištu i radi u carskim has-solanama u blizini tvrđave Kamena«¹¹⁹. Prema tome, nema sumnje da su to stare poljičke solane kod utoka rijeke Žrnovnice. A nešto južnije, lokalitet pod imenom Soline, ukazivao bi također na postojanje nekadašnjih solana.

Posve je vjerovatno da su solane Sita i Banska imale više radilišta, odnosno solana, koje su imale i posebne nazive. Na to bi, donekle, ukazivalo jedno nedatirano pismo poljičkog nazira Mehmeda u kojem spominje solanu don Nikole. U ovom pismu se nalaze Mehmedu hirase-baši (glavnom čuvaru ili eminu) i pisaru Bekiru »da se u solani, koja pripada don Nikoli, vidi račun. Pogledajte tezkeru, koja se kod njega nalazi, i ako ima soli, uzmite, a ako nema, nemojte uznemiravati«¹²⁰. Na drugim mjestima spominje se svećenik don Nikola Sinovčić iz sela Dubrava, kao i to da stanovnici iz Dubrava rade u carskim has-solanama¹²¹. Da li se ovdje radi o jednoj solani, koja je u izvjesnom smislu pripadala don Nikoli, ili o jednoj od spomenutih has-solana, u kojoj su radili Dubravčani, a u kojoj je spomenuti imao izvjesnu funkciju, možda kao zakupnik, nije jasno.

Zatečeno društveno uređenje (katunsko) u Poljicima Turci nisu mijenjali. Poljica su i dalje imala glavnog kneza i knezove starješine katuna. U toku cijelog turskog perioda u mnogim ispravama spominju se glavni knez, ostali knezovi (katunari), rataji, koji rade u solanama, i slično¹²². U izvodu kliškog sidžila iz 1616 spominje se knez Tadija i 12 katunara¹²³. Broj katuna se nije mijenjao ni kasnije, jer A. Pavić spominje da je 1666 u Poljicima bilo 17 sela, koja su sačinjavala 12 katuna¹²⁴. Međutim, u sačuvanom nepotpunom popisu filiridžiskih baštuna u Poljičkoj nahiji iz 1632 upisano je 26 sela.¹²⁵ To su: selo?¹²⁶, 94 baštine; Jasenice 45 b.; Krug 40 b.; Duće, 40 b.; Zastinje, 33 b.; Srinide (Srinjine), 36 b.; Tvrčići (Čvrčići), 27

¹¹⁸ Split, Kaptolski arhiv, B. 492/69. Dalje citiramo kraticom: KAS.

¹¹⁹ KAS, 492/96.

¹²⁰ KAS, 491—209/I 135. Nedatirano, ali je ovaj dokument nastao 1622 ili 1625—1630, jer se tih godina spominje nazir Mehmed. Don Nikola se spominje u više isprava tokom cijele prve polovine XVII v.

¹²¹ KAS, 493/30 od januara 1646.

¹²² KAS, 493/4; 492/62, 67 itd.

¹²³ KAS, 493/II 56.

¹²⁴ GZM XV, 87.

¹²⁵ KAS, 494. Defter se nalazi na kraju ovog fascikla, bez posebne oznake. Imena nekih sela iz ovog deftera razlikuju se unekoliko od današnjih naziva. U zagradama ćemo staviti imena, kako ih je 1903 zabilježio F. Ivanisević u spomenutom svom djelu, *Wzbornik za zgodnost život srbskihate*, VIII, 1903, 188).

b.; Orebić (nepoznato), 6 b.; Račnik (Rašnik), 9 b.; Nugla, 31 b.¹²⁷; Gata, 37 b.; Skočibuhe (Skočibue), 23 b.; Naklice, 17 b.; Čičla (Čišla), 52 b.; Zakućac, 22 b.; Zvećac (Zvećanje), 45 b.; Ostrovica, 35 b.; Koštanje, 53 b.; Smoline (Smolonje), 34 b.; Gornje Polje (Gornji Dolac, ali se naziva i Gornje Polje), 33 b.; Srijan (Srijane) 32 b.; Putišić (Putišići), 12 b.; Trnbuh (Trnbusi), 35 b.; Donje Polje (Dolac ili Donji Dolac, ali se čuje i Donje Polje), 31 b.; Biska (Bisko), 26 b.

Ovaj defter nije paginiran, ali se čini da je i u sredini manjkav, pa je Poljička nahija iz ovog vremena imala još nekoliko sela. Od poznatih sela, koja se u drugim dokumentima iz istog vremena spominju, ovdje nedostaju Dubrave i Sitno¹²⁸. U popisu poljičkih sela u radu F. Ivaniševića nabrojeno je 16 glavnih sela. U tome popisu nalaze se pored Dubrava i Sitnog, koja nedostaju u spomenutom defteru, još kao glavna sela: Postrana, Podgrađe i Tugare. Sljedeća sela iz našeg deftera: Tvrčići (Čvrčići), Donje Polje (Dolac), Gornje Polje (Gor. Dolac), Putišići, Zvećac, (Zvećanje), Smoline (Smolonje), Krug, Naklice, Truše, Zastinje, Rašnik, Skočibuhe i Čišla ubilježena su u Ivaniševićevom radu samo kao zaseoci drugih sela¹²⁹.

Poljička nahija je od početka, pa gotovo za cijelo vrijeme turske vladavine, u upravnom pogledu bila u sastavu Hercegovačkog sandžaka. Samo u jednom dokumentu ona se 1682 spominje u Kliškog sandžaku¹³⁰. U sudskom pogledu nije uvijek bila u sastavu istog kadiluka. Od 1540 do pred kraj XVI v. pripadala je Skradinskom kadiluku, iako je ovaj kadiluk stalno bio u sastavu Kliškog sandžaka¹³¹. Posljednji spomen nadležnosti skradinskog kadije u ovoj nahiji nalazimo u dokumentu iz 1582 g.¹³². Iako do 1592 nalazimo isprava nevesinjskog¹³³, imotskog¹³⁴ i zagorskog kadije¹³⁵, Poljica su poslije 1582 došla u sastav Kliškog (Zagorskog) kadiluka. U ovom kadiluku su ostala stalno sve do Karlovačkog mira (1699), čije je sjedište poslije pada Klisa (1648) bilo u Livnu. Od 1633 u Poljicima je sjedio naib kliškog kadije. On se spominje u ispravama iz 1633, 1641 i 1672 g.¹³⁶.

Karakteristično je da u turskim zakonskim spomenicima nema ni riječi o poljičkim solanama. Hercegovačka kanun-nama iz 1637/38, kao ni ma koja druga do sada poznata kanun-nama uopće ne spominje poljičke solane, iako su one za cijelo vrijeme pretstavljale izvore znatnih državnih prihoda. To potvrđuje našu raniju tvrdnju da je

¹²⁶ Kako nedostaje početak deftera, ne znamo naziv ovog sela, kao ni to da li je to prvo selo ovog popisa. Zabilježeno je 37 baština, ali je na kraju izneseno »ukupno 94 baštine«.

¹²⁷ Vjerovatno zaselak Nugao — up. I. Pivčević, n. d. 88.

¹²⁸ KAS, 491/I 99; A. Pavić, n. d., 87.

¹²⁹ Zb. za narodni život i običaje, VIII, 1903, 188.

¹³⁰ KAS, 493/II 37.

¹³¹ KAS, 492/104 — 1551 g.; 492/76 — 1555; 493/II 38 — 1560; 493/I 2 — 1566.

¹³² KAS, 491—209/II 5.

¹³³ KAS, 493/88 30 — 1580.

¹³⁴ KAS, 494/166 — 1592.

¹³⁵ Isprave od 1580—1598 g., GZM XV, 250—2.

¹³⁶ KAS, 494/151; 493/II 34; 494/60.

status morskih solana morao biti regulisan posebnim zakonskim odredbama, kako za novšku i grbaljsku, tako i za poljičke solane, a koje do danas nisu pronađene. Isto tako gotovo je sigurno da je morala postojati još jedna hercegovačka kanun-nama u kojoj bi novska i poljičke solane bile bar spomenute, kao što je grbaljska spomenuta u crnogorskoj, a tuzlanske u zborničkoj kanun-nami¹³⁷.

Prvi podatak o poljičkim has-solanama nalazimo u pismu hercegovačkog sandžakbega koje je pisano u Mostaru između 1 i 10 IV 1548. Ono pretstavlja garanciju i potvrdu solarima da su za svoju solarsku službu oslobođeni čerahorluka (kuluka na popravljajući tvrđava) i drugih kuluka. Osim toga, ovaj dokumenat pruža jedan mnogo važniji podatak, utoliko što rješava pitanje odnosa solara i fiskusa u pogledu nagrađivanja. Znalo se i ranije da su solari u Grblju, kao i oni u Tuzli, bili oslobođeni od svih vanrednih nameta (avarizi-divanije i tekalifi-urfije). Ali, dosada se nije znalo pod kakvim uslovima su radili solarski radnici, iako se znalo da su majstori imali određene plate. Osim toga, bez ovog podatka ne bi se moglo odgovoriti ni na drugo važno pitanje, a to je pitanje kapaciteta proizvodnje u pojedinim solanama. U spomenutom pismu između ostalog stoji: »Za carske has-solane zvane Sita i Banska određen je od carske hazne jedan majstor (ustger), a jedan majstor od kršćanskog stanovništva, koje radi u spomenutim solanama. So će se vaditi na principu zakupa samih solara, tako da će dva dijela proizvedene soli pripadati carskoj miriji, a jedan dio će ostati samim solarima, pa će na taj način solari biti zakupci. Zato su oni oslobođeni čerahorluka i drugih crnih kuluka (kara kullukar). Ovo se napisalo i predade u ruke spomenutih kao dokaz da su oslobođeni čerahorluka i drugih službi dokle god budu uredno vršili svoju službu u solanama«¹³⁸.

Stanovništvo Poljičke nahije plaćalo je filuriju, pa se prema osnovnoj dažbini, koju su plaćali stočari, može reći da je pretežna privredna grana bila stočarstvo. Jedan dio stanovništva bio je obavezan da radi u solanama i bio je povlašćen u pogledu dažbina. Oni koji nisu bili obavezni da rade u solanama plaćali su za svoje baštine i kuće cijelu filuriju, kao i sve druge dažbine. Kako se vrijednost akče u odnosu na zlatnik mijenjalo, odnosno padalo, povećavao se i iznos filurije¹³⁹. Prije 1555 filurija je u ovoj nahiji naplaćivana 54 akče, 1560 g. 57 akči, dok je 1625 iznosila 1 srebreni groš¹⁴⁰. Neki su plaćali filuriju otsjekom (maktu), koja se mjerila prema veličini i

¹³⁷ Kanuni i kanun-name, 159, 162 itd. i 166—7, 119.

¹³⁸ KAS, 493/13.

¹³⁹ O vrijednosti zlatnika u raznim periodima XVI i XVII v. up. Prilozi OIS V, 52,

¹⁴⁰ KAS, 494/b. b.; 493/II 38; 492/96; Groš je 1600 g. iznosio 80, a 1691 g. 120 akči — V. Prilozi OIS III—IV, 90 92.

¹⁴¹ Spomenuti defter filuridžiskih baština u KAS, br. 494.

¹⁴² KAS, 492/72; 492/77; 492/82; 492/18; 493/II 31; 492/39; 492/70; 492/78; 493/II 26; 492/97; 493/I 3; 492/96; 493/II 22.

¹⁴³ KAS, 493/II 30; 492/80; 492/78.

prinosu baštine. Tako su neke baštine 1632 plaćale otsjekom od 100 do 300, a u selu Bisko i do 700 akči¹⁴¹.

Solari su bili povlašćeni utoliko što su plaćali samo jedan globalan minimalni iznos naime filurije koji se od 1555 do 1625 kretao uglavnom između 35 do 45 akči, iako je bilo povremeno izvjesnih neovlašćenih povećavanja, a od 1625 iznosio je takođe 1 srebreni groš¹⁴². Karakteristično je da se u izvorima i ova daća solara od početka naziva filurijom. Osim toga solari su, kako smo spomenuli, bili oslobođeni čerahorluka, odnosno svih nameta, koji spadaju u avarizi-divaniju i tekalifi-urfiju¹⁴³. Stanovnici Poljica za cijelo vrijeme turske vladavine uživali su još povlasticu da mogu za svoje potrebe nesmetano dobavljati hranu za ljude i stoku iz susjednih turskih oblasti, »jer imaju malo obradive zemlje i stanuju na oskudnom i kamenitom području i rade u carskim solanama«. O tome im je izdato više fermana¹⁴⁴. Za njih nisu vrijedili ni propisi povremeno zavedenog jasaka, te im se u to ime nije smio naplaćivati badž. Isto tako svoje voće: grožđe i smokve mogli su nositi i prodavati u drugim kadilucima¹⁴⁵.

U Grbaljskoj nahiji, kako smo spomenuli, broj solara prelazio je broj ostalih filuridžija, i taj broj solara bio je ustaljen. Koliki je bio broj solarskih radnika u poljičkim solanama u raznim periodima, nije nam poznato. Sigurno je samo to da se broj solara ovdje mijenjao. Dok su poljičke solane u XVI v. bile manjeg kapaciteta, one su u XVII v. imale znatno veću proizvodnju, odnosno veći broj solara. Pored solara-radnika solane su imale i stalne majstore, a kasnije i šegрте (šagirde). Prvi podatak o broju radnika i majstora u ovim solanama nalazimo u tezkeri hercegovačkog sandžakbega od 23 III 1555, koja je upućena skadarskom kadiji; »Podnijeli ste arz da su knezovi i neki od raje iz carskog hasa Poljica u Skradinskom kadiluku došli i izjavili: već od ranije rade od nas 40 do 50 ljudi. Određeno je da amaldari isplaćuju plate četvorici majstora i to dvojica po 8, a dvojici po 6 akči, i oni su im u početku isplaćivali. Sada, međutim, pored naše službe u solanama amaldari traže od nas i plate za majstore i još da čuvamo sone magacine. Sakupite amaldare i iskusne ljude i provjerite stvar. Ako 40 do 50 ljudi služi u solanama, i ako amaldari protivno zakonu žele da od njih naplaćuju plate za majstore i još žele da ih terete drugim dužnostima, zabranite to. Neka bude kao što je ranije bilo i ne dozvolite da ma ko protivno ranijem zakonu čini«¹⁴⁶.

U XVII v. poljičke solane su imale znatno veći kapacitet. Godine 1624, pored majstora, spominju se i majstorski pripravnici (šegrti). Solari su se žalili na emine, »što ne isplaćuju plate majstorima i šegrtima, i što ne isplaćuju knezovima ratajske akče, koje njima na temelju berata pripadaju kao prihod«¹⁴⁷. Rataji su, kako

¹⁴⁴ KAS, 493/II 2; 493/II 38; 493/II 10; 493/II 9; 492/81; 493/I 1; 492/73; 492/148; 493/II 27; 493/II 28; 493/II 16; 494/167.

¹⁴⁵ KAS, 493/II 38; 493/II 13.

¹⁴⁶ KAS, 492/76.

¹⁴⁷ KAS, 492/106.

je poznato, bili radnici, odnosno čifčije knezova. Kako su i rataji bili obavezni na rad u solanama, to je knezovima privadao jedan dio njihove zarade. Godine 1628 u ovim solanama je radilo 7 majstora i 16 šegrta¹⁴⁸. Žalbe na emine zbog isplate plata nisu prestajale, pa je 13 I 1628 došao ferman u kojem se, između ostalog, kaže: »U solanama nazvanim Sita i Banska, što se nalaze u mom carskom hasu Poljicima, od osvojenja bilo je zaposleno 7 majstora i 16 šegrta, čije su plate određene od prihoda soli, i to je ubilježeno u defter bosanskih mukata. Tako je šesnaestorici šegrta kao plata određeno po 15 muzura soli godišnje. Sada emini spomenutih solana daju njima po 9 muzura godišnje, a za ostalo po 6 muzura terete raju da ona to plaća, pa tako mnogi bježe od svojih kuća i carska mirija gubi. Naređujem da se carskoj miriji ne čini šteta, i da se plate majstorima i šegrtima isplaćuju kao ranije prema uvjetima zakupa«¹⁴⁹. Solari su se u ovo vrijeme žalili i na druge postupke nadležnih organa u solanama. Kad se rad u solanama završi i solari dobiju svoje zarade, subaše solane počele su solarima uzimati novac na ime »libre« i tražili da veći broj ljudi čuva solane (sone magacine). Zato je divanskom tezkerom, između 14 i 23 IV 1629, zabranjeno da se solarima »niti akča niti oka« uzima na ime spomenute daće. »A kada raja završi svoje poslove i kada dođe Miholjdan (Kasimgün) neka solanu čuva 6 ljudi«¹⁵⁰.

Zbog spomenutih plata solari su se ponovo žalili 1640. U arzuhalu ističu da je »oduvijek u carskim has-solanama bilo 7 majstora, koji su primali platu po 24 muzura soli godišnje, i 16 šegrta sa platom po 14 muzura godišnje. Sadašnji nazir Nuh-aga, koji je nazir već tri godine, svake godine pomoću ovih robova prima po 12.000 muzura soli. On knezovima uskraćuje ratajske akče, a šegrtima manje isplaćuje«¹⁵¹. Na ovaj arzuhal izdan je ferman, između 29 VIII i 7 IX 1640, bosanskom namjesniku, bosanskom defterdaru i kliškom kadiji kojim se naređuje da se stvar ispita i da se plate majstorima i šegrtima imaju isplaćivati u cijelosti, kao i da se ne smiju uskraćivati knezovima »ratajle akče«¹⁵². Istog sadržaja izdana je 18 IX i divanska tezkera kliškom kadiji, koja je provedena kroz sidžile¹⁵³. O ovoj stvari referisao je i kliški kadija da je zaista bivši i preminuli nazir Mehmed teretio solare sa platama šegrta i majstora, »ali je prema mišljenju kasnijih nazira Džafer-bega, Hadži Duraka, Ibrahim-age, Jusufa pisara, emina Ahmed-age i drugih emina došla carska zapovijed i divanska tezkera«¹⁵⁴. Na temelju gornjih naredaba naib (kliškog kadije) u Poljicima Ahmed izdao je, između 14 i 23 III 1641, muraselu glavnom poljičkom knezu Juraju Paviću, vojvodi Mihajlu i drugim knezovima u kojoj se rezimiraju gornje odredbe¹⁵⁵.

¹⁴⁸ KAS, 492/86.

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ KAS, 492/99.

¹⁵¹ KAS, 493/III 8.

¹⁵² KAS, 494/59.

¹⁵³ KAS, 492/107.

¹⁵⁴ KAS, 492/71.

¹⁵⁵ KAS, 493/II 35.

Nešto kasnije u solanama je bilo i više šegrta, jer je bosanski defterdar svojim pismom, između 28 XI i 27 XII 1647, naredio kliškom kadiji »neka se šesnaestorici šegrta isplati po 14 muzura soli na godinu, a ako ne dostaje, neka se isplati po 13 muzura i neka se ne uzima više od 16 šegrta«¹⁵⁶. Koliki je bio broj običnih solarskih radnika, nigdje se izričito ne spominje, ali da je taj broj bio znatan nema o tome sumnje. O tome govori i huruf kliškog kadije Mehmeda od 17 IX 1634 u kojem, između ostalog, kaže: »Jusuf-beg, zastupnik bivšeg emina Hadži Duraka na temelju Hadži Durakova pisma i divanske tezkere tražio je da po običaju naplati za izostanak od posla u solanama od 78 radnika koji nisu došli na posao po 3 groša na svaki dan. Međutim, prisutni glavari, knez Juraj i vojvoda Marko Kosičić i drugi knezovi, odbili su ovu optužbu uz svjedočenje muslimana. Oni su izjavili da je za svoju službu u solanama njih 69 oslobođeno svih nameta, a ostalih 9 su ili udovice ili imaju tezkere od bivšeg Hadži Duraka«¹⁵⁷. O novčanim sankcijama protiv nedolaska na posao govori nam još jedan dokumenat od 19 X 1630. U pismu bosanskog namjesnika kliškom sandžakbegu ističe se da je »od osvajanja određeno da raja carskog hasa radi u solanama. Sada je postalo malo soli, jer nema dovoljno radnika. Oni koji izostanu s posla određeno je da iz dana u dan plaćaju eminu po 10 akči. Vojvoda je neke od ovih ljudi uhapsio, pa su neki došli ovamo i traže da se puste. Neka se tim ljudima ne čini nepravda, a od onih koji ne dolaze na posao neka se naplaćuje po 10 akči dnevno. Preko toga neka se ne prelazi«¹⁵⁸.

Rezimirajući dosadašnje podatke, vidi se da je kapacitet ovih solana u prvoj polovini XVII v. bio značajan. Ako je godišnji prihod državnoj blagajni iznosio 12.000 muzura (504.000 oka), i ako je i u ovo vrijeme važio princip nagrađivanja iz 1548 (tj. da je jedna trećina proizvedene soli pripadala solarima, a dvije trećine državi), a smatramo da jeste, onda je prosječan godišnji kapacitet iznosio 18.000 muzura (756.000 oka) soli. Štaviše u jednom nedatiranom arzu imotskog kadije Ahmeda, kojim se traži da se zaštiti stanovništvo od nasilja vojvoda, emina i amaldara, stoji: »Stanovništvo carskog hasa Poljica, koje danonoćno radi u carskim solanama i proizvodi 30.000 mjera soli...«¹⁵⁹. Vjerovatno je ovo pretjerano, ali ako je ovaj izvještaj tačan, onda bi to iznosilo 1,260.000 oka, a ukupna godišnja proizvodnja 1,890.000 oka soli. Ali nije svake godine bila jednaka proizvodnja. Za kišnih godina soli je bilo mnogo manje. Pretstavnici solara su 13 X 1635 izjavili pred kliškim kadijom Mahmudom: »Ove godine je malo soli, jer je godina kišna, pa ne možemo udovoljiti svojim obavezama u pogledu proizvodnje. Osim toga, mi moramo zajedno sa Banskom za tapui-zemin, resmi-zemin, druge

¹⁵⁶ KAS, 492/90.

¹⁵⁷ KAS, 493/II 32.

¹⁵⁸ KAS, 492/93.

¹⁵⁹ KAS, 492/75.

šeriatske daće, džurmi-galiz i badi-havu svake godine da predamo eminima po 117.000 akči¹⁶⁰.

Ako uzmemo da je u odnosu na kapacitet solana bio zaposlen recipročno jednak broj radnika i u Poljicima, kao i u Grblju, onda bi trebalo da je u poljičkim solanama u XVII v. radilo oko 225 radnika, računajući ovdje kao osnovu državni prihod od 12.000 muzura. Plata majstorima iznosila je u jednoj sezoni po 1.008 oka, a plata šegrta po 630 oka (15 muzura) soli. Zarade solara, majstora i šegrta likvidirana su na Miholjdan (8 XI), a solane, odnosno sone magacine bilo je obavezno da čuva 6 ljudi.

Solarska dužnost bila je stalna, a nedolazak na posao povlačio je, kako je spomenuto, i novčane kazne. Mjesto boravka nije se moglo napustiti bez jakog razloga, i za to je trebalo odobrenje nadležnih organa: državnog emina ili nazira. Tako je poljički nazir, početkom decembra 1637, izdao potvrdu nekom Juraju da se oslobađa solarske dužnosti: »Pošto je baština spomenutog Juraja davala malo šire, on se preselio u drugo mjesto, pa kako je radio u carskoj solani, a sada ne može vršiti tu dužnost, to se oslobađa solarske službe i izdaje mu se ova potvrda kao dokaz«¹⁶¹. Isto tako je neki Salih, novembra 1625, pisao naziru: »Moj sin ima u Poljičkoj nahiji jednu zemlju, koja je svojevremeno oslobođena od solane, pa molim da mi se od solane izda takva potvrda«¹⁶². Ovdje je, kako izgleda, od oslobođene baštine tražen radnik za solanu, pa je čifluk-sahibija tražio pismenu potvrdu o oslobođenju solarske dužnosti.

Ko su bili amaldari, emini i naziri u poljičkim solanama? Prvi amaldari bili su ugledni i imućni domaći kršćani u turskoj službi. Tako se februara 1551 kao amaldari u solani Siti spominju u konsorcijumu Stojan Pavić, Sladonja sin?, Ivanica sin Pavlov, i Pavao sin Ivanov¹⁶³. Godine 1581 bili su u Poljičkoj nahiji takođe u konsorcijumu »emini-zakupnici Mustafa, Balija i drugi Mustafa«, a 1622 kao »emin-zakupnik« bio je Mehmed¹⁶⁴. Nigdje se više ne spominju zakupnici, nego samo emini. Međutim, jasno je iz mnogih dokumenata da su se eminima nazivali i zakupnici, ali su uvijek postojali i državni emini, odnosno naziri. Kako se opet isto lice u nekim dokumentima spominje jednom kao emin, a drugi put kao nazir, nemoguće je razlikovati emine-zakupnike od emina, državnih finansijskih organa. Katkada se opet isto lice spominje kao »emin i nazir«, što bi značilo da je sam nazir bio ujedno i amaldar¹⁶⁵.

Kako je Poljička nahija bila u sastavu Kliške kapetanije, to su ovdje stvarni gospodari bili kliški kapetani i age. Oni su često bili emini, naziri i amaldari, pa su tako bili gospodari i carskih hasova. Emini i naziri bili su i drugi feudalc i službenici koji su ovamo premješteni i sa visokih položaja. Tako se 1597 spomnje »Alija, čauš

¹⁶⁰ KAS, 493/II 18.

¹⁶¹ KAS, 491—209/I 99.

¹⁶² KAS, 491—209/I 133.

¹⁶³ KAS, 492/104.

¹⁶⁴ KAS, 492/156; 494/177.

¹⁶⁵ KAS, 491—209/I 127.

Visoke Porte, sada u Poljicima«, a 1598 kao »Ali-beg, kapetan Klisa i nazir Poljica«¹⁶⁶. Vjerovatno isti »kapetan Ali-aga« bio je 1604 »emin i nazir«¹⁶⁷, dok se na drugom mjestu iste godine spominje samo kao »kapetan Alija, emin«¹⁶⁸. Godine 1608 bio je poljički emin Husejn-aga, koji se 1611 spominje kao »Husejn, nazir«, 1615 kao »Husejn, emin iz Kliške tvrđave«, a polovinom oktobra iste godine kao »nazir Husejn-aga«¹⁶⁹. Vjerovatno se radi o istoj osobi, jer u međuvremenu nismo našli spomena nekom drugom eminu ili naziru. Godine 1681 kliški kapetan Hadži Mehmed »bio je ovlašćen za kupljenje danka u Poljicima«¹⁷⁰. Zatim je »siromah kapetan« (emin ili nazir) izdao nedatiranu potvrdu Ivanu, sinu Petrovu, iz sela Zvečanje da se bavi proizvodnjom soli¹⁷¹.

U dosada korišćenom turskom arhivskom materijalu našli smo da su spomenuti još i slijedeći emini, naziri i drugi koji su svojom službom bili vezani za rad u poljičkim solanama. Emimi: Husejn (1560), Mustafa-aga (1576), Omer (1578), Derviš (1581), Halil (1582), Ibrahim (1588), Husejn-aga (1588), Ibriš (1590), Hasan (1604), Ibrahim-aga (beg) (1615), na drugom mjestu kao »Ibrahim-aga nazir« (1616), Ibrahim (1623), Mustafa (1630), Mahmud-aga (1634), Nuh, sin Jusufov (1639), na drugom mjestu kao »Nuh, emin i nazir« (1641), Jusuf (1651), Osman-aga (1673), Mehmed »raniji splitski emin« (1675) i Ahmed (1680). — Naziri: Husejn (1611), Ibrahim-aga (1616), Mehmed (1622), Durak (1623), Mehmed Kemal (1624), Mehmed (1625, 1628, 1630), Nuh-aga (1640). Još se spominju dvojica pisara u solani: Halil (1580) i Jusuf (Jusuf-aga) (1623), zatim Ahmed-aga »mubašir za solanu« (1625)¹⁷². Vjerovatno su još neki od ovih emina ili nazira bili age kliške tvrđave, ali to nije spomenuto.

Osmanska država imala je svakako u ovoj nahiji najveće prihode od solana. Zato su vrhovne vlasti, Porta i bosanski divan, činili velike napore da se rad u ovim solanama nesmetano odvija. Međutim, i pored sve brige dolazilo je povremeno do poremećaja u proizvodnji, pa i do kraćeg prekida rada u solanama. To je nastajalo uglavnom iz dva razloga: zbog unutrašnjih prilika i kršenja sultan-skih naređenja u pogledu zaštite solara, i zbog ratova.

1) Krivicom lokalnih vlasti, a katkada i samih bosanskih defterdara, a osobito okolnih vojnih komandanata, posebno kliških kapetana nametani su stanovništvu, pa i solarima razni porezi od kojih su oni carskim fermanima bili oslobođeni. To je naročito bila česta pojava pred kraj XVI v., kada je Osmanska država čestim ratovima na Istoku i Zapadu, kao i prestankom osvajanja, poslije poraza kod Lepantu (1571), došla u tešku finansijsku krizu. Protiv tih nameta stanovništvo se stalno žalilo, a kada to nije pomagalo, napuštalo je rad u solanama i, ostavljajući i svoje domove,

¹⁶⁶ KAS, 491—209/I 145, 163.

¹⁶⁷ KAS, 491—209/I 127.

¹⁶⁸ KAS, 491—209/I 174.

¹⁶⁹ KAS, 491—209/I 66; 493/7; 492/84, 198.

¹⁷⁰ GZM XV, 427.

¹⁷¹ KAS, 491—209/I 41.

¹⁷² KAS, 491—494.

bježalo u mletačke zemlje. Ta se pojava ističe u mnogim fermanima i pismima bosanskih namjesnika, koji zabranjuju lokalnim vlastima da »nameću protivzakonite terete i prouzrokuju da raja napušta rad u solanama i bježi sa svojih ognjišta, pa tako nastaje velika šteta carskoj miriji«¹⁷³. Kako su kliški kapetani i age često bili emini i naziri koji su imali ovdje svoje odžakluge¹⁷⁴, a čini se da je i dio državnih prihoda Poljičke nahije bio djelomično određen za izdržavanje kliških posada, to su se oni ovuda stalno kretali, katkada sa velikom pratnjom, i uzimali stanovništvu ljudsku i stočnu hranu. Zbog tih pojava stanovništvo se stalno žalilo, i to ne samo lokalnim vlastima, već su često slali svoje ljude direktno bosanskom divanu, pa i sultanu¹⁷⁵. Isto tako nalazimo više žalbi na postupke kadija koji su takođe često, sa velikom pratnjom, zalazili u sela i uzimali stanovništvu namirnice¹⁷⁶. Osim toga stanovništvo se žalilo i na postupke posada drugih susjednih tvrđava: Zadvarja, Duvna, Nućaka, Havale i Prologa¹⁷⁷.

Spomenućemo pojedinačno neke dokumente da se vidi u kojoj su mjeri postupci samih turskih vlasti negativno uticale na rad poljičkih solana, i dovodili do napuštanja rada. Bosanski miri-miran Mustafa (nedatirano, ali po svoj prilici bosanski namjesnik Mustafabeg Sokolović, 1555) pisao je sandžakbegu (hercegovačkom), između ostalog i ovo: »Stanovnici carskog hasa Poljica danonoćno rade u solanama i nisu obavezni sa čerahorlukom, jer je velika korist državi što rade u solanama. Osim toga, za svaku baštinu na ime filurije plaćaju eminima po 35 akči, koji nisu ponovo uzimali džurmidžinajet, a vojvode miri-live nisu se u to miješale. Sada se vaše vojvode u to miješaju i popisuju čerahore u toj nahiji. Nadamo se da vaše vojvode neće opterećavati stanovništvo koje radi u carskim has-solanama sa dužnostima, koje spadaju u vojne pripreme. Mi se bojimo da će na taj način solane ostati puste, i da će nastati šteta carskoj miriji. Kad stanovništvo podmiri eminima badi-havu neka se vaše vojvode u to ne miješaju, a čarahorsku dužnost neka vrše oni koji su to i ranije radili, jer nije dozvoljeno vršiti nasilje nad stanovništvom carskog hasa«¹⁷⁸. U fermanu, datiranom između 27 IV i 6 V 1560, naređeno je skradinskom kadiji Ahmedu da ne dozvoli »da se stanovnicima Poljica naplaćuje veća filurija nego što je upisano u carskom defteru, da se ne oduzima hrana, ječam za konje i novac, da se ne smije naplaćivati badž na hranu, koju stanovništvo donosi za svoje potrebe, i da se ne smije otimati voće i slično, koje ovi nose da prodaju u druge nahije«¹⁷⁹. Nevesinjski kadija je 1580 zabranio poljičkim eminima Omeru i Halilu »da stanovnicima Po-

¹⁷³ KAS, 493/II 30; 494/152; 492/80; 492/77, 78, 79; 493/I 5; 492/81; 494/141; 493/II 42; 492/99; 493/II 44; 493/II 55; 492/125; 493/II 34, 46, 47, 48, 49.

¹⁷⁴ KAS, 492/126 — 1622 g.

¹⁷⁵ KAS, 494/144, 136, 166; 492/83, 82, 84, 126, 156; 492/II 38.

¹⁷⁶ KAS, 492/78, 97, 102, 103, 119; 493/II 17; GZM XV, 254, 407—8.

¹⁷⁷ KAS, 494/170; 492/127; 493/II 10; 492/81; 493/I 1; 493/II 13; GZM XV, 429.

¹⁷⁸ KAS, 492/72.

¹⁷⁹ KAS, 493/II 38.

ljica naplaćuju po 15 i 20 akči na ime raznih pristojbi, što je protivno carskim zapovijedima, jer se njima zbog službe u solanama pristojbe ne smiju naplaćivati¹⁸⁰. Iz fermana od 4—13 II 1592, upućenom kliškom sandžakbegu i kadijama Klisa i Imotskog, vidi se da su se »stanovnici Poljica i Makarske žalili što sandžakbegove subaše i drugi od vlasti dolaze, hapse ljude, naplaćuju im za dovoz hrane »jasakdžilik akče«, i nagone ih da im moraju sa magarcima raditi i slično¹⁸¹. Bosanski beglerbeg iz Banje Luke zabranio je januara 1594 poljičkim eminima da »stanovnicima Poljica pored badi-have od 36 akči naplaćuju i džumri-džinajet«¹⁸². U drugom pismu, nekoliko dana kasnije, od 13—22 januara, beglerbeg je pisao istom eminu: »Ovamo je došla raja iz Poljica koja je ranije, zato što danonočno radi u solanama, oslobođena avariza i počpenda¹⁸³, a kako su filuridžije, sada se od njih traži avariz i počpend. Neka se ne postupa protivno zakonu i običaju, i neka se od njih to ne traži«¹⁸⁴. Beglerbeg je istog dana Poljičanima predao i pismo u kojem se zabranjuje eminu da »stanovnicima, koji danonočno rade u solanama, naplaćuje na ime filurije više od 43 akče, što je protivno zakonu i običaju«^{184a}. Zatim je fermanom 1597 naređeno kliškom kadiji da se »stanovništvo Poljica, koje radi u solanama, ne uznemiruje raznim daćama, jer je ono, prema novom carskom defteru i ranijim carskim odredbama, oslobođeno svih daća. Sada su naređene neke tekalifi-urfije i stanovništvo hoće da bježi, i da napusti rad u solanama. Naređuje se da se raja štiti, i da se postupa prema defteru i ranijim carskim odredbama«¹⁸⁵.

U XVII v. stanje je ostalo nepromijenjeno. Obnavljane su stare i pisane nove odredbe sultana i bosanskih namjesnika i drugih organa, kojima se zaštićuju prava i date povlastice solara i ostalog stanovništva ove nahije. Međutim, opća finansiska kriza, ratovi i popuštanje opće discipline bili su uzrok da su sve te naredbe ostajale kratkog vijeka. Razni nameti su i dalje naplaćivani uvijek pod drugim nazivom. Tako je veliki vezir 10 IX 1602 iz Beograda uputio kliškom kadiji ferman sljedećeg sadržaja: »Potužili su se stanovnici carskog hasa Poljica — koji ne samo što su na samoj granici, i u području ratnih zbivanja, nego su oni u obavezi da na ime zakupa dadnu 12 tovara akči godišnje — da im emini i emiri šalju svoje ljude koji im uzimaju sve namirnice, a na ime seferije (ratni doprinos) uzimaju im sav novac zbog čega se stanovništvo razbjeglo i ostavilo svoje kuće, pa je tako solana ostala napuštena, a carskoj miriji je učinjena velika šteta. Neka sandžakbezi ne šalju tamo svoje ljude koji će stanovništvu uzimati namirnice i novac na ime sefe-

¹⁸⁰ KAS, 493/II 30.

¹⁸¹ KAS, 494/166.

¹⁸² KAS, 494/162.

¹⁸³ Mislimo da treba ovako čitati. Provincijalizam ili strana riječ kao ime neke daće.

¹⁸⁴ KAS, 492/80.

^{184a} KAS, 492/77.

¹⁸⁵ KAS, 494/178.

rije«¹⁸⁶. Kliški sandžakbeg je, između 2 i 11 II 1605, naredio vojvodi Duvna da pusti iz zatvora dvojicu Poljičana, koji su tamo išli po hranu, »jer su solari, a imaju malo obradive zemlje, pa za dobavljanje hrane imaju carsko odobrenje«¹⁸⁷. Iz arza kliškog kadije Ismaila, između 15 i 24 VII 1608, vidi se da je stanovništvu naplaćivan neki doprinos za puškare (bedeli tüfekciyan): »Potužili su se knezovi i raja koji su, kako kažu, od zauzeća oslobođeni raznih avariza zbog službe u solanama. Sada neki Mehmed traži od nas doprinos za puškare i jednog je našeg čovjeka uhvatio, odveo u drugi kadiluk, zatvorio i tukao. Ako se ovako nastavi, stanovništvo će se razbježati«. Kadija naglašava pri kraju i to da je ovo područje blizu granice, i da bi se nepravda stanovništvu mogla jako osvetiti¹⁸⁸.

Ali lokalne vlasti nisu uvijek neovlašćeno i na svoju ruku naplaćivale razne namete. Bosanski defterdari su katkada, da bi donekle podmirili velike deficite, izdavali i naredbe, koje su bile u suprotnosti sa odredbama fermana i narednjima bosanskih namjesnika. To se jasno vidi iz pisma bosanskog namjesnika kliškom kadiji, između 3 i 12 VI 1611, gdje se, između ostalog, izričito kaže: »iako su stanovnici Poljica zbog toga što su solari u carskom defteru oslobođeni avariza, ipak je defterhana izdavala naređenja da se i od njih naplaćuje avariz i time prouzrokovala da su neki bježali i tako je carskoj miriji nastajala šteta. Ukoliko njihovoj službi nema prigovora, ne smiju se uznemiravati, već se ima postupati prema carskoj zapovijedi i defteru«¹⁸⁹.

Bosanski namjesnik Mustafa-paša 1612 izvijestio je Portu da vojvoda Duvna u Poljičkoj nahiji čini nasilje i naplaćuje od raje »poklon i jemeklik«, što je fermanom koji je upućen kliškom i imotskom kadiji, strogo zabranjeno¹⁹⁰. Ova se daća za cijelo vrijeme spominje kao legalna daća hercegovačkom sandžakbegu. Odgovarala je, čini se, salariji na timarskim zemljama. Tako se poljičko stanovništvo 1623 potužilo bosanskom namjesniku da im »vojvoda Duvna i Omerčauš ponovo traže »jemeklik akče«, a oni su ih izmirili i predali u ruke hercegovačkom kajmekamu Mustafa-agi, i kapetanu Osman-agi«¹⁹¹. Ova se daća 1625 kupi »za prošlu godinu u iznosu od 4.000 akči«¹⁹². Godine 1634 kupljena je za Piri-pašu, a 1640 za Ahmed-pašu¹⁹³. Spominje se dalje 1642, 1645 i 1682 g¹⁹⁴.

Solari i drugi stanovnici nisu prestajali da se žale na susjedne vojne komandante, zatim na emine i kadije zbog nepotrebnih obilazaka i nameta. Fermanom, između 6 i 15 VIII 1615, ponovo je zabranjeno susjednim vojnim komandantima da »stanovništvu Poljič-

¹⁸⁶ KAS, 492/78.

¹⁸⁷ KAS, 492/81.

¹⁸⁸ KAS, 493/I 5.

¹⁸⁹ KAS, 492/83.

¹⁹⁰ KAS, 494/170. U turskom tekstu stoji: »poklon ve jemeklik«.

¹⁹¹ KAS, 494/141.

¹⁹² KAS, 493/II 42.

¹⁹³ KAS, 493/II 44, 45.

¹⁹⁴ KAS, 493/II 46, 47, 49.

ke nahije, koje radi u solanama i plaća na ime filurije 43 akče, dolaze sa velikom pratnjom i uzimaju namirnice i novac protivno zakonu i običaju. A ako bude potrebno, neka ne dolaze više od dva do tri čovjeka na konjima¹⁹⁵. U drugom fermanu, nekoliko dana kasnije, spominje se »emin Husein iz kliške tvrđave, koji četiri do pet puta obilazi nahiju sa 40 do 50 ljudi i protivno defteru i zakonu uzima od svakog sela po 5 ovaca i 10 kejla ječma. Osim toga, uzima namirnice i naplaćuje džizju i od onih koji to nisu dužni, zatim od svakog bez ikakva prava uzima po 35 groša. Ko je platio resmi-tapu, ne dozvoljava mu da raspolaže sa svojom zemljom nego traži ponovo resmi-tapu«. Dalje se u fermanu naređuje bosanskom namjesniku i kliškom sandžakbegu da se cijela stvar ispita, i da se »spomenutim solarima ni na kakav način ne čini nepravda, da se zaštićuju i čuvaju, a spomenuti emin neka se strogo opomene«¹⁹⁶. Zato je rješenjem bosanske defterhane od 16 X 1615 »nazir Husein-aga« smijenjen zajedno sa svojim ljudima Šabanom i Huremom, a za emina »carskih has-solana i drugih mukata u Poljicu« postavljen je Ibrahim-aga¹⁹⁷. Fermanom od 9—18 III 1616 ponovo je naređeno da se stanovnici Poljica ne opterećuju nezakonitim nametima, i ne prozrokuju »bježanje raje sa svojih ognjišta«¹⁹⁸. Ovaj je ferman, usljed promjene na prijestolu, obnovljen 24 VII 1622 g.¹⁹⁹ Kako je iste godine ubirač filurije zabit Ahmed i od solara počeo naplaćivati filuriju po 80 i 100 akči, mjesto ranije 45 akči, solari su se žalili pa su došla dva fermanska, jedan od 28 VII 1622, a drugi nekoliko dana kasnije, početkom avgusta. Iz prvog fermanska se vidi da je Porta zbog toga poslala svog kapidžibašu Mehmeda kao mubašira da stvar ispita, a iz drugog da je odmah zatim upućen u Poljica i janičar Omer s naredbom da se više od 45 akči naplaćena filurija povrati, i da se u tome pogledu uspostavi ranije stanje^{199a}. Zabit Ahmed je ipak ostao dugo na svom položaju. Tek u proljeće 1633, pred sezonu u solani, na molbu knezova i raje, koja je tražila da se zabit Ahmed i pisar Jusuf ostrane kao i da subaša u solani ne bude više kršćanin nego musliman, udovoljeno je njihovim zahtjevima. U pismu bosanskog valije pisanom krajem aprila iste godine ističe se: »Sada su imenovani odstranjeni, ali ako se ustanovi da su vaše optužbe neopravdane, svu štetu, koja bi carskoj miriji usljed toga nastala, moraćete nadoknaditi. Sada, čim tamo stigne emin, oni koji su od ranije bili obavezni da rade na solanama, i dalje će isto raditi. Ne smije se ta dužnost olako shvaćati i odgađati, jer će zbog toga nastati šteta, a toga se dobro čuvajte. Ne dozvolite da i jedna minuta propadne«²⁰⁰.

Bosanski namjesnik je, između 14 i 23 IV 1629, zabranio sada i kadijama, kao i eminima da dolaze u sela sa velikom pratnjom i

¹⁹⁵ KAS, 942/82.

¹⁹⁶ KAS, 492/84.

¹⁹⁷ KAS, 492/108.

¹⁹⁸ KAS, 492/85.

¹⁹⁹ KAS, 492/91.

^{199a} KAS, 492/89, 88.

²⁰⁰ KAS, , 492/62.

uzimaju hranu, a da u slučaju potrebe dolaze samo 4 do 5 ljudi²⁰¹. Sredinom jula iste godine kliški kadija Mehmed izdao je temesuk u kojem stanovnici Poljica izjavljuju da im emini često dolaze sa 40, a kadije sa 15 ljudi. »Za ručak traže ovna, a za doručak i večeru po dvije kokoši, a mi smo siromašni, i ne možemo to snositi«²⁰². Ista optužba na kadije ponovljena je i koncem februara 1633 g.²⁰³ Kako su ovakvi obilasci zabranjeni i obustavljeni, izgleda da se iz toga izrodila daća u novcu od kuće po 3 do 4 akće godišnje (defi devr), što je opet poljički naib Ahmed »na temelju carskih fermama i teske- ra bosanske hazine« svojim temesukom sredinom februara 1641. strogo zabranio²⁰⁴.

2) Pored spomenutih unutrašnjih razloga i ratovi su doveli u pitanje rad ovih solana. Istina, sami ratovi između Turske i Mle- taka u XVI i XVII v. nisu direktno doveli do prekida rada u so- lanama, jer su one, kako se iz spomenutih dokumenata, vidi radile i u ratnim periodima (1570—1573, 1593—1606 i 1645—1669). Do kriza i kratkih prekida dolazilo je zbog toga, što su se Poljičani u vrijeme ratova nadali da će se osloboditi Turaka, pa su se, ukoliko je to bilo moguće, priključivali Mlecima i pomagali ih i oružanim akcijama. Tako su Poljičani 31 III 1570, kada su Turci napali Split, pomogli Splićanima, pa su Turci bili odbijeni, ali su Poljičani to skupo platili, jer su se morali iseliti ne samo mnogi plemići, nego se iseliše gotovo cijela sela Naklice, Zakućac, Truše, Duće, Osić i Čvr- čići. Tom prilikom se iselilo oko 350 obitelji, koje su mogle dati do 600 ljudi sposobnih za rat²⁰⁵. Izbjegli Poljičani su zajedno sa senjskim uskocima 26 VI 1570 napadali tvrđavu Zadvarje, a 20 VII Klis. Šta je bilo u ovo vrijeme sa solanama, ne znamo, jer nismo našli iz ovih godina nijedan dokument koji o tome govori, ali je vjerovatno da su za neko vrijeme prestale sa radom. Jedini turski dokument, koji na ove događaje ukazuje je pismo, vjerovatno bosanskog namjesnika, pisano na Vidinskom Polju, između 27 V i 5 VI 1570, kojim se dozvo- ljava da se neki, koji su pobjegli, a traže da se povrate, mogu po- vratiti i garantuje se da im se neće ništa dogoditi²⁰⁶.

I za vrijeme drugog rata (1593—1606) Poljičani su se istakli na strani Mlećana. Kada su Splićani i uskoci 7. IV 1596 zauzeli Klis, oko 200 Poljičana sa knezovima i svećenicima priskočili su u osvo- jeni Klis. Ali, kako su Turci 31. maja te godine povratili Klis, Poljiča- nima je bilo dozvoljeno da se mogu povratiti. Tako je Hasan, kaj- mekam kliškog sandžakbega, pismom, između 18 i 27 IV 1597, knezu Sinovčiću, koji je »za vrijeme napada uskoka na klišku tvrđavu pobjegao, a sada zatražio da se povрати« odobrio da se može povratiti. On mu je garantovao da mu se od njegovih ljudi i drugog stanovni- štva neće ništa dogoditi²⁰⁷. Kako se spominje, rad ovih solana 1594,

²⁰¹ KAS, 492/98.

²⁰² KAS, 493/II 17.

²⁰³ KAS, 494/II 151.

²⁰⁴ KAS, 493/II 34.

²⁰⁵ GZM XV, 248; I. Pivčević, n. d., 67—8.

²⁰⁶ KAS, 493/II 1.

²⁰⁷ KAS, 493/I 15.

1597, 1602 i 1605 vjerovatno je da za vrijeme ovog rata do prekida nije dolazilo. Jedino se u turskim dokumentima spominje da su se solari 1602 razbježali zbog naplate »seferije«²⁰⁸.

Za vrijeme Kandiskog rata do pada Klisa (1648) solane su neprestano radile. Ali, kako su Poljičani u ovom ratu pomagali Mlecima, štaviše stavili se pod zapovjedništvo vojskovođe Foskola, i u velikom broju učestvovali pri zauzimanju Klisa²⁰⁹, sigurno je da su poslije toga ove solane za neko vrijeme prestale sa radom, ali koliko je to trajalo, ne znamo. Turci su zbog odmetništva Poljičana u martu 1649 poharali Poljica. Iz fermana od 1661 vidi se da su se neki prebjegli Poljičani povratili, pa su ih lokalne vlasti globile i uznemiravale. To je ovim fermandom zabranjeno, »jer oni uredno plaćaju svoje daće prema defteru«²¹⁰. Poslije ovog rata sve do početka Bečkog rata ove solane su nesmetano radile²¹¹.

ZAKLJUČAK

Iako su Turci od kraja XV v. držali pod svojom vlašću Klek, Neretvu i Makarsku, zatim u prvoj polovini XVI v. dobili Skradin, Vranu, Obrovac i Karin, i zagospodarili većim dijelom obale Novigradskog zaliva, oni nisu više imali ni jednu svoju solanu na moru, već su spomenuta mjesta, neka manje, a neka više predstavljala samo turske tranzitne skele preko kojih se strana so uvozila u Bosnu i Hercegovinu. U Makarskoj je, istina, nekad postojala solana. Ona se kao »stara solana« zajedno sa carinarnicom spominje u jednom hudžetu mostarskog kadije od 9—18 XII 1561²¹², zatim 16 I 1562 u hudžetu nazira Mehmeda, i 19—28 XII 1570 u hudžetu mostarskog kadije²¹³. Ali, osim ovog podatka nismo ništa drugo uspjeli pronaći. Ova solana je, vjerovatno, postojala prije dolaska Turaka, ali u tursko doba nije radila. Zna se, na temelju Dubrovačkog arhiva, da je Makarska u XVI v. i prvoj polovini XVII v. bila samo značajna skela za uvoz mletačke soli, a za vrijeme tursko-mletačkih ratova tu su se pojavljivali i Dubrovčani. Ali, o makarskoj solani u tim izvorima nema podataka.

Kada se na osnovu izloženog zna koliko je solana bilo i koliki je približno bio njihov kapacitet u XVI i XVII v., onda neće biti teško odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri su spomenute solane podmirivale potrebe u Bosni i Hercegovini, tj. koliko je otpadalo na ove solane, a koliko na uvoz strane soli. Poljičke solane Turci su izgubili u Bečkom ratu, a novska je oko 1667 prestala sa radom, dok je Grbalj ostao u turskoj vlasti do 1715. Ako uzmemo da je novska solana u periodu od 1482—1608 donosila državi prosječno samo onaj minimalni godišnji prihod, koji je prema Naimi iznosio 400 hiljada akči (tj. 1,399.986 oka soli), onda bi cjelokupan kapacitet ove solane, ana-

²⁰⁸ KAS, 492/78.

²⁰⁹ GZM XV, 409—16.

²¹⁰ KAS, 494/142.

²¹¹ GZM XV, 428—9.

²¹² Makarska, Franjevački samostan, Turske isprave M 26.

²¹³ Isto, M 27 i 34.

logno principu koji je vladao u Poljicima, bio još za 1/3 veći, tj. za iznos koji je ostao solarima. To znači da je ona u spomenutom periodu mogla ukupno proizvoditi preko 2 miliona oka godišnje. U grbaljskoj solani državni prihod je iznosio 16.239 muzura (tj. 682.038 oka), a cjelokupna godišnja proizvodnja preko milion oka. Poljičke solane su u XVII v. donosile državi najmanje prihod od 12.000 muzura (504.000 oka), a cjelokupan kapacitet iznosio je oko 756.000 oka. U XVI v. je, istina, proizvodnja bila nešto manja s obzirom na to što je bio zaposlen manji broj majstora i radnika nego u XVII v. Ako uzmemo da je 1/3, koja je pripadala solarima u svima solanama podmirivala domaće potrebe, i uža susjedna područja, i da je u Bosnu i Hercegovinu dospijevao samo državni dio, tj. 2/3 cjelokupne proizvodnje, onda su morske solane mogle zadovoljavati potrošnju u iznosu od preko 2,500.000 oka.

Kolika je bila cjelokupna potrošnja soli? Nemamo nikakvih podataka o tome, koliko je iznosila potrošnja u XVI i XVII, ali je svakako bila manja nego u XIX v. Kako su u XIX v. bivše turske solane, kao i sve ostale solane na Jadranu bile pod vlašću Austrije, to je ona defakto bila jedini uvoznik, a u periodu od 1856 do 1872 imala je i monopol uvoza. Poznato je na osnovu službenih podataka da je 1873 cjelokupan uvoz u Bosnu i Hercegovinu iznosio oko 8 miliona oka. Od toga su 7,333.523 oke otpadale na uvoz iz Austrije. Najviše je uvezeno preko skela, odnosno carinarnica na Savi 5.419.474, preko hercegovačkih carinarnica 1,547.326, i preko livanjskih carinarnica 366.723 oke. Drugo se odnosilo na uvoz rumunjske kamene soli, i nešto na uvoz iz Italije²¹⁴. Prema tome, spomenute morske solane u XVI i XVII v. podmirivale su oko 1/3 cjelokupne potrošnje, ne računajući tu tuzlanske solane, dok je ostalo otpadalo na uvoz dubrovačke i mletačke soli.

OBJAŠNENJE UPOTREBLJENIH TERMINA

adeti-kadim	= stari običaj, ustaljena praksa (nekada znači isto što i zakon).
amaldar (amil)	= zakupnik državnih prihoda.
arz	= izvještaj, predlog.
avarizi-divanije	= izvanredni nameti centralne vlade.
badi-hava	= globe i ostale sitne daće.
badž	= carina (na prolazima i trgovima).
čerahor	= radnik koji izgrađuje i popravlja vojne objekte (tvrđave).
čerahorluk	= obaveza gradnje i popravljanja utvrda i drugih vojnih objekata.
defterhana	= finansiski ured centralne vlade ili pokrajinske uprave.
derbendžija	= čuvar puteva i prolaza.
džizja	= glavarina, harač (kršćanskih podanika).
džundija	= vojnik.
džurmi-džinajet	= kazna zbog prestupa.
džurmi-galiz	= kazna za teška krivična djela.
emin	= povjerenik.
emir	= zapovjednik.

²¹⁴ Orijentalni institut, dok. br. 1084 i 3223; GZM XXX, 27—8.

filurija	= osnovna daća u novcu (dukat) koju su obično plaćali stočari, a zamjenjivala je harač.
halvat	= odjeljenje (u kući), soba.
has	= carski ili vezirski domen.
hazina	= blagajna.
hukum	= odluka, zapovijed.
hatib	= svećenik koji drži propovijed petkom i Bajramom.
hirase-baša	= glavni čuvar.
hisar	= tvrđava.
hisarlija	= čuvar (stanovnik) tvrđave.
jasak	= zabrana trgovine.
imam	= svećenik koji obavlja redovne molitve.
kassam	= službenik (kadija) koji rješava ostavine vojnih lica.
medžlisi-idare	= upravni odbor.
mesdžid	= manja bogomolja, u kojoj se ne obavljaju glavne molitve (petkom i Bajramom), tj. bez hatiba.
mirija	= fiskus, državna zemlja.
miri-miran	= beglerbeg.
miri-liva	= sandžakbeg.
mlačarina	= pristojba, taksa naplaćivana prilikom vjenčanja.
mubašir	= izaslanik.
muezin	= službenik koji objavljuje molitvu.
muhzir	= sudski službenik koji je predvodio stranke suda.
mukata	= godišnji zakup državnih ili vakufskih prihoda (nekretnina).
murasela	= sudski poziv, raspis.
mustahfiz	= čuvar tvrđave (posada).
muzur	= šuplja mjera za so (turska = 42, dubrovačka (modij) = 33, a mletačka (mozeto) = 21 oka).
naib	= kadin zamjenik.
nazir	= finansiski inspektor.
nijabet	= sudska ispostava.
oda	= najmanja vojna jedinica (od 10 vojnika).
resmi-tapu	= tapiska pristojba.
resmi-zemin	= pristojba za zemin.
salarija	= dopunski dohodak spahije. Sastojao se u ishrani spahije i njegova konja dok je u posjeti kod svog rajetina.
seferija	= ratni doprinos.
ser-oda	= zapovjednik ode.
sidžil	= sudski djelovodni protokol.
subaša	= niži vojno-upravni zapovjednik (u nahiji).
šira	= vino (mošt)
tapui-zemin	= prenosna pristojba za zemin.
tekalifi-urfije	= običajni nameti.
temesuk	= potvrda (kadije i drugih lokalnih vlasti).
temlik-nama	= dekret sultana kojim se daje u vlasništvo (trajno uživanje) državna zemlja, druge nekretnine ili njihovi prihodi.
tezkera	= potvrda, isprava (kadije, emina, nazira i drugih lokalnih vlasti).
ušur	= desetina (naturalni porez).
vakuf-nama	= zakladnica, isprava o osnivanju zaklade (o predaji imovine u vakuf).

DIE BOSNISCHEN SALINEN IM XVI UND XVII JAHRHUNDERT

Die Salzversorgung Bosniens war stets eine besondere Frage in der Wirtschaftsgeschichte des Landes. Zur türkischen Zeit wurde die Bevölkerung aus zwei Quellen versorgt; durch Salzeinfuhr aus Dubrovnik und Venedig sowie aus den damaligen bosnischen Salinen. Über diese Frage ist nichts veröffentlicht worden, und am wenigsten war die Bedeutung der bosnischen Salinen bei der Lösung dieses Problems bekannt. In der vorliegenden Studie versuchte der Autor, das Historiat und die Kapazität der bosnischen Salinen im XVI und XVII Jahrhundert auf Grund von Archivmaterial aufzuklären, und zwar sowohl dieser von Tuzla sowie auch jener am Meere (d. h. der Salinen von Hercegnovi, Grblje und Poljice).

1) Obwohl die tuzlaner Salzquellen eine lange Vergangenheit haben, stammen die ersten Angaben über eine organisierte staatliche Gewinnung erst aus der türkischen Zeit. Die ersten Daten über die Salzgewinnung stammen am wahrscheinlichsten aus dem Jahre 1533, während detailliertere Angaben in dem Protokoll der Provinz von Zvornik aus dem Jahre 1548 angegeben sind, das auch die ersten Gesetzverordnungen über diese Salinen enthält. Die Grundbestimmung dieser Verordnung besteht in der Einteilung der Produktion auf einzelne Tage. Vor dem Jahre 1533 bis zur erwähnten Verordnung behielt der Staat beide Salinen (in Gornja und Donja Tuzla) einen Tag in der Woche zur Salzgewinnung für sich, während sie in den übrigen 6 Tagen an die Salzhändler verpachtet wurde. In dieser Zeit betrug das gesamte Staatseinkommen von beiden Salinen 61.397 Akči (eine türkische Silberwährung). Mit dem Ausbruch des türkisch-venezianischen Krieges (1537—1540), und der Einstellung der Salzeinfuhr aus Venedig sahen sich die türkischen Staatsbehörden gezwungen der Produktion dieser Salinen grössere Aufmerksamkeit zu widmen. Zu dieser Zeit erschien auch die erwähnte Gesetzesverordnung laut welcher sich der Staat vier Tage wöchentlich die Salzgewinnung vorbehielt. Seither betrug das staatliche Einkommen aus beiden Salinen 129.856 Akči. Die Kapazität dieser Salinen konnte jährlich höchstens 500.000 Oka betragen, welche Produktionsmenge, wie es scheint, sich unverändert durch die ganze türkische Zeit erhielt. Mit dem Salz aus diesen Salinen wurde das Gebiet von Tuzla sowie die Bezirke Višegrad, Novavaroš, Priboj und Novipazar versorgt.

2. Die Saline von Novi, die im XVI Jahrhundert die grösste türkische Saline am Adriatischen Meer war, befand sich in der Sutorina. Seit dem Beginn der türkischen Herrschaft (1482) bracht sie entsprechend der Angabe des Historikers Naimi dem Staate einen Gewinn von 400 bis 500.000 Akči im Jahre. was eine Quantitätseinnahme von 1.399.986 bis 1.749.792 Oka Salz bedeutet. Die Kapazität der Salinen war jedoch noch um ein Drittel grösser, d. h. um jene Salzmenge, die den Salzhändlern verblieb. Im Jahre 1608 wurde diese Saline durch ein grosses Erdbeben stark beschädigt. Sie arbeitete später mit wesentlich geringerem Gewinn und wurde im Jahre 1667 vollkommen aufgelassen. Dank der grossen Kapazität dieser Salinen und bis zu einem gewissen Grade auch durch die Einfuhr des dubrovniker Salzes bildete Novi durch das gesamte XVI Jahrhundert einen bedeutenden Salzmarkt.

3. Mit der Eroberung der Zupa von Grbalj (1479) fanden die Türken hier die Saline von Crnojević vor, die sie reparierten und verbesserten. Auch die Saline von Grbalj war bis zur endgültigen Unterwerfung unter Venedig (1715) eine wichtige türkische Saline, deren Kapazität bis über eine Million Oka im Jahre betrug. Wenn sie auch zu verschiedenen Zeiten territorial den Provinzen Skadar, Montenegro und Dukadin angehört so befand sie sich als Eigentum des Sultans in finanzieller Hinsicht immer unter der Leitung der bosnischen Finanzverwaltung. Die Hauptbeschäftigung der Bevölkerung in den Bezirken Grbalj und Donji Grbalj bestand aus der Salzgewinnung. Die Zahl der bei der Salzgewinnung tätigen Arbeiter betrug ungefähr 300, welche Anzahl sich nicht wesentlich änderte, und verdiente jeder Arbeiter in der Saison über 1000 Oka Salz. Während des türkisch-venezianischen Krieges stellte die Saline von Grbalj beinahe regelmässig ihre Arbeit wegen der kriegerischen Operationen in der Bucht von Kattaro ein.

4. In Poljice arbeiteten während der türkischen Zeit 2 Salinen, die Sita und Banska hiessen. Die Salzarbeiter genossen, wie auch an anderen

Orten, Privilegien bezüglich der Grundabgaben, sowie auch der Befreiung von gewissen Steuern (avariz und divaniyye, ferner tekalif-i urfiyye) u. a. Die Salinen von Poljice, wie auch die übrigen, besaßen ihre Salzgewinnungsmeister, Lehrlinge sowie auch gewöhnliche Arbeiter. Um die Mitte des XVI Jahrhunderts arbeiteten in diesen Salinen 40—50 Arbeiter, später war jedoch diese Zahl viel grösser, so dass sie im XVII Jahrhundert eine dementsprechend höhere Kapazität besaßen. In der ersten Hälfte des XVII Jahrhunderts dürfte die durchschnittliche Kapazität dieser Salinen ungefähr über 750.000 Oka Salz betragen haben. Sie arbeiteten mit kürzeren Unterbrechungen während der ganzen Zeit der türkischen Herrschaft, also von 1540 bis zum Jahre 1683.

Sämtliche hier erwähnten Salinen sowie auch die Bezirke, in denen sie sich befanden, waren Eigentum des Sultans.